

TEZ
4698

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH BÖLÜMÜ

MEZUNİYET TEZİ

İSTEMİ YABGU

(552 - 576)

5583

*3. baskı
18.4.1967
J. Kefen*

Zeki Velich Toğuz

MEHMED ÇELİK

312

İstanbul 1967

P L A N

- 1 - Önsöz
- 2 - Bibliyografya
- 3 - İstemi Yabgu'nun doğumu, gençliği ve ailesi
- 4 → İstemi Yabgu'nun isim problemi
- 5 - İstemi Yabgu'nun Yabgu oluşu
- 6 - Batı Göktürk - Eftalit münasebetleri
- 7 - Batı Göktürk - Sasani münasebetleri
- 8 - Bizans'a yaklaşmanın siyasi yönü
 - a) İpek yolu
 - b) Elçi maniach
 - c) Ek dağ meselesi
- 9 - İstemi Yabgu'nun ölümü
- 10 - Sonuç
- 11 - İstemi Yabgu'nun seceresi

Ö N S Ö Z

Tezimin konusunu teşkileden İstemi Yabgu, Göktürk İmparatorluğunu kuran ve geliştiren (mou-han) , (che-tie-mi) , (Bumin) üçlüsünden biri olup , kardeşi Bumin Han tarafından kendisine verilmiş olan Batı Göktürk devletinin ilk hükümdarıdır .

Mevzuum zaman bakımından 24 yıllık bir devreyi kapsamakla beraber bu zaman zarfında meydana gelen olaylar , İstemi Yabnu'nun büyük bir idareci ve diplomat olduğunu gösterirler .

Mevzuum hakkında asıl kaynaklar (ısıg göl) ün kuzeyinde (viernaie) civarında bulunan meskukat - ki bunlar ermitage museum'de bulunmaktadır - Çin , Bizans, Arab, Ermeni, Gürcü ve Acem tarihçilerinin eserleridir. Bunlardan en mühim kaynak olan Çin kaynaklarından direkt olarak faydalanmanın mümkün olmadığı gözönüne alınırsa çalışmamın güçlüğü anlaşılmış olur. İşte bu Çin kaynaklarına dayanarak çalışan en büyük sima Edouart Chavannes'dir. Daha önce aynı kaynaklar üzerinde çalışan en meşhur simalar D'Herbelot , Visselou , Hiacinth'dir . Çalışmalarım da Sayın hocam Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun tavsiye etmiş olduğu gibi daha ziyade Edouart Chavannes'dan ve m.Şemseddin Günaltay'dan yararlandım.(ki bu eserler E.Chavannes., Document Surles Tou-kiue (Turcs) occidentaut .M. Ş.Günaltay , mufassal türk tarihi c,5) .

Kaynaklar umumiyetle m. 552 ' den sonrasını kaydet-
tiklerinden İstemi Yabgu'nun çocukluğu ve gençliği hakkın-
da malumat yoktur .

Hatalarımın ve eksiklerimin yukarda söylemeye ça-
lıştığım sebeplerden ileri geldiği düşünülerek hoş görür-
lükle karşılanacağını ümit etmekteyim.

Bu arada benim için en büyük vazife , çalışmala-
rında bana yol gösteren ve yardımcı olan hocamız sayın
Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'na teşekkür ederim.

Mehmed Çelik

- G İ R İ Ő -

İstemi Yabgu'dan önce Batı Göktürk Devleti'nin topraklarında her biri beşer kabileden meydana gelen (Tou - lou) ve (Nou - che - pi) kabileleri bulunuyordu.

Doğu Göktürk hakani Bumin (T'ou - men) Gücen imparatorluğunu yıktıktan sonra batıya doğru ilerliyerek (Tou - lau) ve (Nou - che - pi) kabilelerini itaat altına alarak Eftalitler sınırına dayanmıştı . Bu sefer esnasında kardeşi (İstemi) che - tie - mi büyük kahramanlıklar gösterdiğinden (ton - lou) ve (Nou - che - pi) topraklarını kendisine vererek Yabgu tayin etmişti . (m. 552)

Dolayısıyla İstemi , Batı Göktürk Devleti'ni kuran ve geliştiren ilk hakandır . Bu yüzden İstemi'den önce Batı Göktürk devletinden dolayısıyla siyasi durumundan , komşularından bahsetmek imkânsızdır .

Onun için İstemi Yabgu'nun m. 552 ' den öncesine göz atmakla konuma giriyorum.

BİBLİYOGRAFYA

KAYNAKLAR :

Edouart chavennes (1865 - 1918) Document Sur Les Tou-kiue(Tures)
Occidentaux Petersburg 1930

M. Şemseddin Günaltay: Mufassal Türk Tarihi c, 5

Hüseyin Namık Orkun : Eski Türk Yazıtları
İstanbul 1936

Wilhelm Thomsen (1842 - 1927) İnscri tions de L'orkhon déchiff-
rés Helisegfors 1894

Joseph de Guignes : (1721 - 1800) Histoire Genarale - des
Huns des Turcs des mongols et des autres tartares /
geviren Hüseyin Cahit Yalçın Hunlar'ın, Türkler'in , Mogol-
lar'ın ve daha sair Tatarlar'ın Tarih-i umumisi c. 2

İstanbul 1923

İSTEMİ YABGU'NUN DOĞUMU , GENÇLİĞİ VE AİLESİ

İstemi Yabnu'nun doğum tarihi ve gençliği hakkındaki bilgiler bu mevzuda çalışan tarihçiler tarafından aydınlatılmış değildir . Yalnız ailesi hakkında kaynaklarda az miktarda bilgi bulunmaktadır .

Tong - chau vakayınameleri tükylardan bahsederken şöyle demektedir . " Batı Göktürkler'in torunu (Natu - lou) nun torunu (Tou - au) dur . Bunun ünvanı (Ta - che - hou) yani büyük yabgu idi . (Tou - ou) nun iki oğlu vardı . Büyük oğlu (T'ou - men) küçük oğlu da (che - tie - mi idi (1) . Bu fikri orhan kitâbeleri doğrulamaktadır . Bu kitabelerde Göktürk Hakanlığı ' nın kuruluşundan bahsedilirken Göktürklerin atalarının Bumin ve İstemi olduğu , Bunlardan Bumin' e (T'ou - men) İstemi ' ye (che - tie - mi) denildiği yazılıdır (2) .

İstemi Yabgu'nun bir oğlu vardı ve ismi tardu idi . Tardu 'ya , Tien - kiue , Ta - te - ou ve gou - kia ' da derler (3) .

İslâm tarihçilerinden edindiğimiz bilgiye göre İstemi'nin Kayan (Fakım) isminde birde kızı vardı

-
- 1 - Tang - chou , chap . 215 d, p. 2 v naklen Ş. Günaltay c, 5s5.
 - 2 - Thomsen , P; 97 naklen E; chavannes s . 2
 - 3 - E Chavannes s. 3

bunu sasani hükümdarı Nuşi revan 'a verdiği kaydedi-
lir - (4) .

Torunları , ta - te - ou 'nun oğulları olan
(mo - ho - ton heu k'iu - li se - pi) kağan ve (Ton-
leon) yahut (Yang - son) Tegin'dir (5) . Kaynaklarda
daha fazla bilgi bulunmaktadır .

4 - Ş . Günaltay c, 5 s, 34 - 35

5 - E . Chavannes s, 3

İSTEMİ YABGU' NUN İSİM PROBLEMİ

Eftatilere galip gelen Türk hakanın adı Toberi 'de (sindjbou) şeklinde geçer (1) Aynı zat ibn ül - esir'de (Sidjbour) şeklinde kayıtlıdır . Bu ayrılığın istinsah hatası olduğundan şüphe yoktur . Bizans tarihinde aynı vakaaid kayıtlar görülmektedir . Menandre ' de ise bu isim (silziboul) olarak görülmektedir . Yine aynı tarihçi Bizans Batı Göktürk imparatorları arasında siyasi münasebetlerde bulunmuş olan (Dizaboul) , (Dilziboul) isimlerinde iki Türk hanından bahsetmiştir. Monsieur E; Chavannes bu isimlerin tek bir şahsa aid olduğunu kabul etmektedir (2) . Acaba bu şahıs kimdir ?

Monsieur De Guignes , bu meseleden bahsederken diyor ki : Bizans tarihinde görülen (dizaboul) , Çin vakayınamelerinde (mou - han) veya (mou - kan) han denilen Doğu Göktürkler hanıdır . Yahut , aynı vakayınamelerde m. 563 tarihinde (mou - han) la beraber, kuzey (Tsi) ler üzerine yürüdüğü gösterilmiş olan (Tse - teou - pou - li) isimindeki Türk prensidir (3).

1 - Taberi Tarih ül-ümem vel-mülük c,2 s,92 Naklen Ş; Günaltay c, 5 s,

2 - E . Chavannes s, 228

3 - De guignes Hunlar Tarihi c,1 k,2 s,380-381 naklen Ş. Günaltay c, 5

Fakat De guignes 'in söylediği her iki ihtimalde asılsızdır (Leon Cahun) ve (Thomsen) gibi bir çok kişi tarafından kabul edilmiş olan I. ihtimalin münakaşasından evvel II. ihtimali tetkik edelim . E. Chavannes (Tie & teou - pou - li) isminde bir Türk prens olmadığını söyler . Anlaşıldığına göre monsieur De guignes Çin Vakayınamelerinden (Se - ma - kouang) in (Tse - tche - tong - kien) adlı eserinde kayıtlı olan iki türk prensinin isimlerini birbirine karıştırarak bunları bir şahıs zannederek hataya düşmüştür. (4)

Aynı vakayınamelerde m. 563 tarihinde Türkler tarafından (tsi) ler üzerine yapılan seferden bahsedilirken (Tou - kin) dağında oturan büyük han (mou - han) ile doğuda oturan (Tie - teou) ve batıda sakin olan (pou - li) hanların 100 bin süvari ile (Yang - Tchong) da birleştiklerine dair bir olay kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Bundan anlaşılıyor ki De guignes , Doğu Göktürk hakanlığının biri doğuda diğeri batıda oturan ve (mou - han) a tabi olan (Tie - teou) ve (pou - li) hanlarının isimlerini birleştirerek bir şahıs yapmıştır .

Türk tarihiyle uğraşan batılı alim (Remusat) dizaboul'un (tan - neou - pou) isminde bir han olduğunu söyler (1) .

(4) S. Günalyat c, 5. s.
1- Aleb , Remusat , Recherches sur les Langues tartar , t.1 p.320
n.z. naklen Ş. Günaltay c, 5 s. 26 .

İSTEMİ' NİN YABGU OLUŞU

Göktürk İmparatorluğunun kurucusu olan Bumin Han (T'ou - men) Cücen İmparatorluğu üzerinde Türk devletine kurduktan sonra batıya doğru yürümüş , Eftalitler sınırına kadar olan toprakları da kendi ülkesine katmıştı .

Bu sefer esnasında küçük kardeşi İstemi (che- tie-mi) de yanında bulunuyordu . İstemi , her biri başlı başına bir reis idaresinde bulunan 10 kabinenin yani (Tou - lou) ve (Nou - ehe - pi) kabilelerinin kumandanlığıyla bu harbde pek çok yararlıklar göstermiş , harb sanatı hakkındaki değerini kardeşine kabul ettirmişti . Bumin Han İstemi'yi bu 10 kabilenin başbuğluğuna tayin ettiği gibi batıda , Göktürk topraklarına katılan ülkelerin idaresini de kendisine verip (Yabgu) ünvanını verdi . (milâdi 552) (1) . İşte bu tarihten sonra İstemi Han , batıda kalmış oğlu (Ta - te - ou) zamanında istiklâl kazanan oğlu ve torunları Batı Tukyuları namıyla bu mntıkada senelerce hükümler olmuşlardır .

İstemi Yabgu' nun idaresine verilen mntıka (Ou-suen) ler ülkesiyle (ili Nehri) boylarını ihtiva ediyordu . Bu mntıkaların doğu sınırı direkt olarak Doğu Göktürk Hakanlığı'na batı sınırı Aral gölüne , güney hududu (sou - Lei) yani kaşgar havalisine , kuzey sınırı ise (Han-Hai) taraflarına kadar uzanıyordu (2).

1 - Ş. Günaltay c,s, 31

2 - E. Chavannes s, 2 , 21 , 47

Çin vakayınamelerinden (soei - chou) bu zatın yanıldığını gösterir . Bu eserdeki kayda göre : (To - po) han (che - tou) ya (Eul - jou) han ünvanını vererek memleketin doğu tarafının idaresine memur eyledi . Küçük kardeşi (Jou - tan) ın oğluna da (pou - li han ünvanını vererek batıya gönderdi . Zira (Tan - neou) isminde bir Türk prensi yoktur .

Dizaboul 'un (mou-han) olduğu yolundaki De guignes' in I. ihtimali de gerçek değildir . Buna en büyük delil olarak m. 576 ' da Batı Göktürk ülkesine giden elçi Vatantin' i gösterebiliriz . Bu mevzu için (2). Netice olarak diyebiliriz ki yukarda saydığımız (dizaboul), Silziboul), (dilziboul , (sindjbou) , (sidjbour) isimleri bir tek şahsa yani İstemi Yabguya aittir. Bu isimler nereden gelmiştir ?

E. chavannes , bunları bir şahıs isminin çeşitli söyleniş şekilleri ihtimalini ileri sürüyor ve diyor ki : Bunu böyle kabul edersek mesele (sin) ve (sil) köklerini aydınlatmaya kalıyor; Bunu bir hipotez olarak formüle edelim (sil) ve (sin) tıpkı İstemi'nin III. umumi kuşağında olan (T'ong - che - hou) nun (T'ong) undaki gibi bir isim olarak kabuledebiliriz (3).

2 - Ş. Günaltay c, 5 sf.
E. Chavannes s, 227 - 228 - 229

3 - E. Chavannes s, 228

BATI GÖKTURK - EFTALİT MÜNASEBETLERİ

Tukyu Hakanlığı'nın tesisettiği sahanın kuzeyinde Cücen İmparatorluğu , batı yönünde Ak Hunlar bulunuyordu . Bunlar arabaların (Heyatile) Bizans tarihçilerinin (Hektalit) ve avrupalıların (Eftalit) dedikleri kavimdir (1) . Bu devletin etnik bünyesi ve kavmi özellikleri bu gün dahi kesin bir neticeye bağlanmamıştır .

Eftalitler (Hephthalites) , Çin kaynaklarında (Hoa) namıyla görülür (2) . Bizanslı tarihçi (Théophanes) kral (Akhschounwar) , ephthalenes namıyla yademiş ve bunun ismine izafeten bu devlete eftalit ismi verilmiştir. (3) Çinli leang'ın tarihi raporundan anlaşıldığına göre eftalitler 516 yılında Çin'e bir elçilik heyeti yollamışlardı . İşte bu heyetten bahsederken Eftalitleri (Hoa) yahut (ye - tai - i - li - t'o) namıyla zikreder (4) . Yine Çin vakayinamesi , Tong - chou 'nun verdiği bilgiye göre kralın aile adı (ye - ta) idi .

1 - Ş. Günaltay c, V . s ,23

2 - E. Chavannes s, 223

3 - Menandros Frog - hist graec, IV p.270 naklen E.chavannes s,223

4 - Leang chou , chap 54, p. 13 u naklen E.Chavannes s ,223

Eftalitler (386 - 494 milâdi) yılları arasında Juan - Juanlar'a bağlı küçük bir millet halinde bulunuyorlardı . V. asrın ortalarına doğru büyük bir kuvvet kazanmaya başlamışlar ve pers İmparatorluğu için koruncu bir düşman olmuşlardı (5). Bunun neticesinde eftalit kralı (Akhsehounwar) milâdi 484 yılında Sasanilerin büyük kralı Piroû j ' la yaptığı savaşta galip geldi(6).

İstemi ve neslinin kuzey karargahları (Ebi -nor) gölü civarında , güney karargahları ise (Yen-ki) kraliyetinin yani (Harachar) in kuzey - batısında ve harachar dan 7 günlük mesafede bulunan (Kouldja) şehrinin kuzeyinde bulunuyordu . İdareleri altında bulunan kabilelerin en önemlileri (Tie - le = Tölösler) , (Tou - lou) lar (Nou - che - pi) ler , ko - lo - lou = karluk) lar , (Tchou - yue) ler , (Tchou - mi) ler ile (Kieou - tche) yani koutcha ve (i - ou - Hami) tarafları kabileleri idi . Bunlardan (Tou - lou) larla , (Nou - che - pi) lerden her biri beş kabileden ibaret bulunuyorlardı ; Bu yüzden bunlara 10 boy Türkleri veya Yabgu Türkleri denir (1).

5 - Leang Chau ,chap 54, P.13 U naklen E;chavannes s 223

6 - Nöldeke , geschichte der perser und araber zur zeit der Sassanides p.123 , n.4 naklen E. Chavannes s 223 .

1- E. Chavannes s, 2 - 21 - 47

Not : YABGU hangi rütbe ve makam karşılığı idi ?

Bumin (t'ou - men) m. 552 yılında Juan - Juanları yendikten sonra karargahının bulunduğu Tuki'e geldi . Büyük şenlikler ve eğlenceler yaptıktan sonra , bundan böyle yapılacak işleri görüşmek üzere bir kurultay toplandı . Kurultay Bumin ' e (il - Hagan) ünvanını vererek İmparator ilân etti . Bundan sonra Bumin Göktürk devletini tanzim etmiş ve teşkilatlandırmıştır . Bumin'in tanziminden sonra 28 makam ve rütbe karşımıza çıkar . İşte Yabgu' da bu makamlardan biridir. İmparator'dan sonra gelen ikinci makamdır . Oğuzlar zamanında bu ünvan direkt olarak İmparator anlamına geliyordu (1).

1 - De guignes Hunlar Tarihi c, 1 k, 2 s, 375 naklen
Ş. Günaltay c, 4 s, 17 - 18

Eftalitlerin (502 - 506 milâdi) yılları arasında-
ki tarihlerini Çinlilerden, Leang - Chou'nun tarihinden öğ-
reniyoruz . Eftalitler Perslerle savaştığı senelerde (kipin-
Kapiço) yu , (kiu - pan = koigiar) 1, (Sou -le = kachgar)1,
(Kau-mo = Bai) yi, (yu- t'ien = khoten) 1 , (Tchou) yu el-
lerine geçirmişlerdi . 519 yılında Göktürk İmparatorluğuna
giden misyoner (song - yun) un rivayetlerini nakleden (la-
peiche) ye göre : " Eftalitler bu zamanda (K'ang- kiu =
Sagdiane), (yu- t'ien = Khoten) , (cha- le = kachgar) ,
(ngan - si = Bouhâ râ) şehirlerini ayrıca 30 küçük krallı-
ğı zaptetmişlerdi (1) . Ayrıca V. yüzyılın II. yarısında
ganghâ ra'yı da zaptetmişlerdi . Misyoner Song - yun milâdi
520 de burayı ziyaret etmiş olup ganahârâ 'ya tayin olu-
nan krala da tegin adını vermektedir .

Eftalitlerin merkezi (Herat)ın yanında (Bâdhâghis)1
toprağının merkezindeki (Bamyin) idi (2) Çinliler Bâdhag-
his'i , pa- ti - yen diye göstermektedir (3). Balkh şehrinde
küçük başkent dediklerine bakılırsa , esas merkez (Bâdhag-
his) 1 , ikinci merkezde Balkh şehri idi . Bilindiği gi-
bi bu çift merkezli olup türk teşkilâtı ile ilgili bir
durumdur. Çinli tarihçi le- pei - che yine Çinli misyones

1 - La-peï-che . chap 98 , p,11 r naklen E.chavannes s, 225

2 - Geographi d'Aboulfeda c,2 s,194 " " " s, 224

3 - La - pei - che chop p,8 p.10V " " " s, 224

Song - yun eftalitlerin merkezini (che - po) veya (che - po - lo) diye zikrederler Eftalitler hakkında geniş ma- lumat için bak (4) .

Göktürk İmparatorluğunun batı kanâli gelişmekte bulunduğu sırada , savaşmaya mecbur olduğu devlet işte bu Eftalitler oldu . Sınırları müşterekti; Göktürklerin ilerlemesi için bu devletin muhakkak surette ortadan kalması lâzımdı . İkinci sebep olarak Eftalitler , Gök- türklerin ömürleri boyunca affetmedikleri Ju - Juların müttefiki idiler . Ayrıca Göktürklerin Siyasi ve İktisa- di hakimiyetlerini yürütebilmeleri için Eftalitleri idarele- ri altına alması lazımdı. Ancak bu suretle büyük bir ge- çim kaynağı olan ipek ticareti Türklerin eline geçecekti

Cücenler Çinlilerin , Eftalitlerde İranlıların teh- didine maruz bulduklarından bu iki kuvvete karşı bir- birleriyle ittifak ederek o vakte kadar varlıklarını ko- ruyabilmişlerdi . Fakat (T'ou-men) ve (che - tie - ni) hanlar , Cücen İmparatorluğu'nu yıktıktan sonra batıdaki Eftaliler bu koyu müteffiklerini kaybetmiş oldular . Efta- lilerin tek kalmaları üzerine o esnada İran'da hükümdar olan (Hüsrev Nuşirevan) bu vaziyetten faydalanmak ve büyük pe- deri Piroûz'un intikamını almak istedi (1).

1 - Nöldeke , geschichte der perser und Araber , p. 167, 123

naklen E. Chavannes . s, 226

(4) - E. Chavannes s, 223 - 229

Cücen topraklarını ellerine geçiren Türklerle , Eftalitler arasında bir ittifaka meydan vermemek için batı Yabgusu (che - tie - mi) ile münasebete girişti . Bu münasebetlerde türklerle dostluğunu arttırdı ve İstemi (che - tie-mi) hanın kızıyla evlenerek Eftalitler aleyhine bir ittifak yapmaya muvaffak oldu (2) .

Nuşireva'nın aldığı Türk prensesinin kimin kızı olduğuna dair muhtelif rivayetler görülüyor . (Patkarian) roma tarihçilerine dayanarak Sasaniler tarihine ait (Journal asiatique) de yazdığı makalelerde (Kayan) isminde olan bu prensin Soğa (tu-lu) ları hükümdarının yani Eftalitler hükümdarının kızı olduğunu söylemektedir (1) Leon Cahun'unda bu fikri kabul etmektedir (2).

Fakat bütün tarihçilerin iddialarına göre , o esnada (Nuşirevan) ile Eftalitler arasında derin bir soğukluk vardı . Hüsrev Nuşirevan Eftalitlerle harb halinde bulunuyor ve onları ortadan kaldırmaya çalışıyordu. Hatta bunun için Tukyularla anlaşma bile yapmıştı Patkarian'ın fikri kabul edildiği takdirde , Nuşirevan ' ın düşmanı olan Eftalit hükümdarının kızıyla evlenmiş olması gelirdi ki bu hiç bir yönüyle doğru olamaz . O halde bu Türk Prensesi kimin kızı idi ?

(2) - Ş. Günaltay c, s. s, 24

(1) - Journal.As.Serie 7 valume naklen Ş. Günaltay c, 5s, 24

(2) - Leon Cahun P. 110 naklen Ş. Günalyat c, 5 s, 24

Arab ve acem tarihçilerininin mukayesesinden , Prensin (İstemi) Yabgu'nun kızı olması lâzım geliyor . Tarihçi mesudi Sasanıyen hükümdar (Nuşirevan) dan bahsederken Türk hakanının kendi kızını veya kardeşinin kızını Nuşirevanla evlendirdiğini söyler (3) . ve (Nuşirevan) ın oğlu (Hürmüz) ünde (Fakım) ismindeki bu kızdan doğduğunu söyler (4). Gerek mesudi 'nin gerek Tabri'nin , Hürmüzün annesini büyük hakanın kızı olarak göstermesi (Nuşirevan) ın aldığı kızın Desnada batı Türklerinin en büyük hakanı olan (İstemi) nin kızı olması gerekir (5).

Göktürk - Sasanı yakınlaşması eftalitlerin sonuna doğru geldiğinin işaretleri idi . Eftalitlerde buna karşılık , Çinlilerle işbirliği kurmak istiyorlardı .İstemâ Yabgu , Sasanilerle müşterek harekâden önce Eftalitlere bir baskı teşebbüsü yapmıştı . Eftalitler bu baskıyı hafifletmeleri dileğiyle Çin'e bir elçilik heyeti yollamışlardı . Bunun üzerine İstemi Yabgu , milâdi 563 - 567 yılları arasında Eftalitler üzerine yürüyerek onları (Nahşeb)) şehri civarında hezimete uğrattı ve hükümdarlarını öldürdü (1). İşte Çin kaynaklarınınin mou - han ' a atfettikleri bu baskı ve zafer aslında İstemi (che - tie - mi)ye aittir (2) .

-
- (3) - Mesudi Mürucüz Zeheb c,I s, 115 naklen Ş.Günaltay c,5 s,24
(4) - Mesudi Mürucü'z zeheb c,I,s,117 naklen Ş.Günaltay c,5,s,24
(5) - Taberi . Tarih'ül ümmen vel-müluk c II s,134 nak.Ş.günaltay c.5 s, 24

- (1) - Taberi naklen Nöldeke Geschichte der perser und araber p.169
naklen E.Chavannes s,226
(2) - Soei chou chap 84,p.1r naklen E.Chavannes s,227

Eftalitlerin bu mağlubiyetlerinden sonra Türklerle İranlılar arasında (L'oxus) Ceyhun nehri sınır oldu (3) . Fakat Türkler bu noktadan öteye geçmekte gecikmediler ve Sasanilerin dereceli zayıflamalarından faydalanarak Kapiço'nun güneyine kadar uzanarak eski eftalit topraklarını kendilerine bağladılar (4) .

Eftalit İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra Sasaniler (Tokharestân = Taharistan), (Zâboulistan), (Kâboulistan), (Djağhanyan) ı ve Balkh şehrini zaptetmişler ve böylece otoritelerini Keşmir ve Seylan'a kadar uzatmışlardı (5) . İstemi Yabgu Semerkant , Buha- ra , Taşkent , Fergana sahasını zaptetmişti . Yani neticede paylaşılan topraklarda arslan payı (Part de lion) İranlılar aldı (6) .

(3) - Hiuen tsang trad Julien P. 61 naklen E. chavannes s,229

(4) - E. Chavannes s, 229

(5) - Nöldeke op. cit. p. 168 n 1 identifie serendip avec ceylan
naklen E. chavannes s,228

(6) - Mirkhond . Histoire des Sassanides trad de sacy
p.364 - 367 naklen chavannes s, 229

BATI GÖKTÜRK - SASANİ MÜNASEBETLERİ

Nuşirevan , büyük şeyler isteyen ihtiraslı bir hükümdardı . Eftalitler devletinin yıkılmasıya paylaşılan arazinin 4/3 ünü aldığı halde bununla yetinmeyip mavera-ünnehir'e el atmış ve Taberiye göre buraya bir ordu göndererek Taşkent'e kadar gelmişti . İnb Hurdadbih'e göre Fergana'yı bile Nuşirevan kurmuştu (1) . İşte ittifak anlaşmasının şartlarına uymayan ve Türklerin aleyhine olan bir çok hareketler İran Şahı ile İstemi Yabgu'nun aralarının açılmasına sebep oldu .

İslâm tarihçilerinin rivayetlerine göre İstemi Yabgu (Ebhaz) ve (Bencer) taraflarını zaptettikten sonra İran üzerine yürümek için hazırlığa başladı . Yalnız daha taarruza geçmeden önce İran Şahı (Hüsrev Nuşirevan) dan haraç istedi . Fakat Nuşirevan bunu kabul etmemiş sınırlarındaki kuvveti takviye etmişti . Bunun üzerine İstemi İran üzerine yürüdüysede bir netice alamadı .

Fakat Türklerin bu sırada Eftalitler hükümetine son vererek maveraünnehir taraflarını idareleri altına almaları, Türklerin Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçen yoldan Doğu Roma İmparatorluğu ile ilişki kurmalarına elverişli bir vaziyet almış bulunuyordu(2) Bu sırada Asya'daki ipek ticareti meselesi bu münasebetin kolayca teminine yardım etti .

(1) - E. chavannes s, 239 .

(2) - Ş. Günaltay c,5 s,25 .

İPEK YOLU

Bu devirde Asya'da en önemli ticaret , ipek ticareti idi . Çinliler bu ticareti iki yoldan yapıyorlardı. Biri , Sogd ülkesinden geçen kara yolu , ikincisi hind kıyılarına kadar uzanan deniz yolu idi . Kara yoluyla yapılan ticaretin başlıca merkezi Sogd ülkesi , deniz yoluyla yapılan ticaretin başlıca merkezi (Barygaza) idi. (Barygaza : Kambay körfezinde Narbada nehrinin denize karıştığı yer) . Bu ipeğin tüketicileri Romalılar ve Sasaniler satıcıları ise hind okyonusu gemicileri ve merkezi asya göçebeleri idi (1) .

Bu ticaretten pek çok para kazanan İranlılar , Çin ipeklerinin direkt olarak bizans ülkesine geçmesini istemiyorlardı . Halbuki bizans imparatoru Jüstinien İran topraklarından geçmeksizin hind limanlarıyla temasa geçme yollarını aramış ; bu gayenin gerçekleşmesi için Arabistan'ın güney - batısında bulunan yemen civarında bulunan (Homérites) himyelerle teması tasarlanmış ve hind limanlarından gelen ipekleri İstanbul'a nakletmek üzere Yemen sahillerine ticaret gemileri yollamıştı .(milâdi 531)

Bunun üzerine İranlılar bir taraftan bizanslılar yararına çalışan himyerilere ayrıca ipek ticaretini kendi memleketlerine taşımak isteyen milletlere mani olmaya

ve hindistan kıyılarındaki deniz yoluyla yapılan ticaretini inhisarına almaya çalışmıştı (2) .

Bu sırada bizanslılar ipekli kumaşlara pek ziyade değer veriyorlardı . İmparator Jüstinier zamanında İstanbul'da ipek edilmek üzere ipek tohumu getirilmiş olduğu bizanslı tarihçiler tarafından bildirilmektedir . İmparator II. Jüstin'in milâdi 568 yılında Türk elçilerine ipek böceği göstermiş olması bu fikri doğrulmaktadır . Fakat bizanslılar bu zamanda böcekleri üretmeye ve ipekçiliği geliştirmeye muvaffak olamamışlardır . İstanbul'a ipek böceğinin tahminen ilk defa nasıl ve kimler tarafından getirilmiş olduğuna dair iki rivayet vardır . Birinci rivayete göre : tohumlar ilk defa hindistan'dan bir kaç budist tarafından getirilmiş ve bu budistler , bizanslılara böcekleri beslemek kozaları ayırmak usulünü öğretmişlerdir (1) .

İkinci rivayete göre : İmparator Jüstinien devrinde , bir iranlı baston içerisinde ipek böceklerini İstanbul'a getirmiştir (2) .

(2) - Procope .(de bello persico, I,201 naklen E.chavannes s,234

(1) - Procope de bello gothico IV, A naklen E. chavannes s,233.

(2) - Théophanes . Jrag, hist. graec IV. P.270 naklen E. chavannes

Ticaret yollarının İranlılar tarafından kapatılmış olmasından pek ziyade müteessir olan Soga'lular , Göktürklerin idaresi altında bulunan Soğdlular İstemi'ya müracaat ederek , ipeklerini İran ülkesinden (Sogdia) ve (Doğu Roma) ya geçirmek için Hüsrev Nuşirevan' dan bu avantajı temin etmesini rica ettiler .

Bu teklif Türklerin de menfaatine oluyordu . Çünkü bunlar muharebeğe veya hediye suretiyle Çinden aldıkları ipekleri kendilerinin müttefiki ve harici şubeleri olan maveraünnehr ve horasan (you - lou) larına satıyorlardı . Şu halde (tu - lu) lar için İrandan transit yolunun açılması kendi iskeleleri için faydalı olacaktı .

Bu istek üzerine İstemi Yabgu milâdi 568 tarihinden evvel İran Şahı Nuşirevan'a tu - luların ipek kervanlarıyla beraber (maniakg) isminde Sogalu bir elçi gönderdi . İpeklerin transit yolu ile medya ve Doğu Roma İmparatorluğu ülkesine geçirilmesine müsaade edilmesini istedi . Nuşirevan ipek ticaretinin Türklerin inhisarına girmesini hiç istemiyordu . Çünkü basra körfezi ve hind denizi sahillerinde sakin olan İranlılar , kendi gemileriyle Çinden direkt olarak ipek getiriyor , bu sayede çok para kazanıyorlardı .

Halbuki transit yolu açıldığı takdirde , tebaasının kazancından mühim bir kısmı yabancılara geçmiş olacaktı . Bu durum karşısında Nuşirevan İstemi'nin teklifini kabul etmedi . Ve ipeğin İran ve Arabistan taraflarından kıymetsiz bir ticaret eşyası olduğunu göstermek maksadıyla getirilen ipekler satın alınarak yakılmıştır . Bu ipeklerin satın alıp yakılması ve bu suretle İranlılar nazarında ipeğin değersiz olduğu kanaatını bu şekilde Türklerde uyandırmak fikrini İran sarayında bulunan ve tükylara düşman olan (Katoulfos) isminde birinin düşündüğü rivayet edilir (1) .

Bunun üzerine İstemi Yabgo 'nun elçileri hiç bir şeye muvaffak olamadan geri döndüler . İstemi Yabgu düşüncesinin bir neticeye ulaşamamasına rağmen fikrinden vaz geçmedi . Nuşiren ' a bir elçilik heyeti yolladı . Muharebeye meydan vermeden meseleyi sulh yoluyla halletmek istediğinden karşı tarafından bu mesele hakkında kendisi gibi iyimser bir siyaset takip etmesini istedi .

Fakat Nuşirevan Türkleri hiç sevmiyor , İpek ticaretinin ellerine geçmesini istemiyordu . Türklerin bu mesele hakkında bir daha İran 'a elçi göndermemeleri

(1) De guignes.Hunlar tarihi c,1 k.2 s,384 naklen Ş.Günaltay c, 5 , s, 32

için bu defa gelen elçileri zehirledi . Bu meseleden dolayı türklerle bir hadiseye meydan vermemek üzere onların İran'ın ılımlı iklimine dayanamadıkları şayiasını çıkardı . Elçilik heyetinden , heyet başkanı (maniakg) ve toplam olarak 3 - 4 kişi kurtuldu .

Kaçanlar durumu olduğu gibi İstemi'ye anlatıldılar . Bu hadise Türklerle İranlılar arasında derin bir uçurum açtı (1) . İstemi Yabgu bu harekete karşı İran 'a harb ilân etti . Bunun üzerine Nuşirevan telaşa düştü . Çünkü mau - han 4 ında İstemi - ye yardım edemiyeceğini biliyordu . Buna mani olmak için Çin'deki (çu - yu) imparatoru (Uu - tu) ya müracaat ederek doğuda Türkler aleyhine bir mesele çıkarmasını rica etti (2) . (m. 567) Halbukilçaynı zamanda İstemiyabgu ' da İstanbul imparatoru II. Justin 'e bir elçilik heyeti göndererek İranlılar aleyhine bir ittifak teklifinde bulunmuş , bu heyetin reisliğinde İranlılar tarafından zehirlenen Sogd'lu meşhur (maniakg) a vermişti .

(1) - E. chavannes s, 234 .

(2) - De guignes . Hunlar tarihi c, 1 g,z. J, 385
naklen Ş. Günalçay c, 5 s, 33 .

BİZANSA YAKLAŞMANIN SİYASİ YÖNÜ

Esasen Bizans İmparatorluğu ile İran hükümetlerinin arası öteden beri açıktı . Bu iki hükümetten hangisi fırsat bulursa diğeri üzerine hücum ediyor , aralarındaki harb ve düşmanlık senelerce sürüyordu . İstemi Yabgu , İranla - bizansın bu durumundan faydalanmak istemiş ve bir elçilik heyeti göndermeye teşebbüs etmişti . İstemi 'nin bu teşebbüsü gaye itibariyle pek mühim idi . Çünkü bu sayede asyanın en büyük hükümeti olan Çin ile Doğu Roma arasında ticari ve siyasi münasebetler kuracak ve bundan çok faydalanacaktı . Bu teşebbüsünde muvafak olmak ve neticede tam olarak faydalanmak için asyanın durumu türkler için pek elverişli idi . Çünkü büyük hakan (mou - han) han otuz tatarları itaat altına alarak asileri (Baykal Gölü) nün doğusuna yollamış , memleketin doğu taraflarını emniyet altına almıştı . (Nan - lu) ve (Pu - lu) dan yani Çin hudutlarıyla , Ceyhun nehri sahilllerinden kıpçak türklerinin sınırı olan Kafkasya'nın kuzeyine , Volga nehri boylarına kadar uzanan geniş topraklarda sakin bulunan Türkler tamamen hakanlığa bağlı bulunuyordu . Batı sahasının güneyindeki (ongun) lardan da korku yoktu . (mou - han) hanın otoritesi Çinlileri bile sindirip türklerle hoş geçinmeğe mecbur etmişti.

İstemi Yabgu bizansla anlaştığı takdirde Asya ile Avrupa arasındaki münakale şebekesi Türklerin inhisarına girecek , İran demir bir çember içine alınacaktı , Bu gaye temin edildiği takdirde hem memleketin batı hududları emniyet altında bulunacak hem de İranlılardan intikam alınacaktı (1) .

ELÇİ MANIACH

İşte böyle siyasi bir maksatla yola çıkan maniach ; bizans tarihçilerinin tasvir ettikleri gibi ; bir çok memleketleri , yüksek dağları yüksek kar yığınlarını , geniş ovaları , sık ormanları , korkunç bataklıkları ve nihayet Kafkas dağlarını aşarak İmparator II. Jüstin 'in tahta geçişinin 4. senesinde yani milâdi 567 yılında İstanbul' a vasıl oldu . (1) .

Maniach İstemi Yabgu tarafından imparator II. Jüstin 'e hitaben (scythiques) iskit karakterinde bir itimatname ile hususi bir mektup ve çok kıymetli hediyeler takdim etti (2) . Elçilik heyeti bu kıymetli hediyelerin yanında memleketlerinde maden bulunduğunu ve bu madenleri işlediklerini bizanslılara göstermek maksadıyla

-
- (1) Leon Ghann Asya tarihine medhal s,109-110 nak.Ş.Günaltay c.5
(1) -Maniach kaskasya'ya ya kuzeyden girmiştir.Yalnız s,24
güneyi Persler kapadığı için sadece kuzeyden girebilir
(2)- De guignes Hunlar tarihi s,109-110 E.chavannes s, 235
naklen Ş.Günaltay c.5 s, 235
Leon Cohun Asya tari;methal " " "
E. Chavvanes . s, 233

bir miktarda demir getirmişlerdi (3) . Justin , elçilik heyetine samimi davranmış , Maniach ' la bir tercüman vasıtasıyla konuşarak batı Göktürkler hakkında bilgi edinmiştir . Bu konuşmalarda İstemi'nin idaresinde bulunan toprakların doğusundaki (Ak dağda) oturduklarını , kıpçak kalaç, kanklı ve karlukları itaat altına aldıklarını ; tuluların da himayesinde bulunduğunu öğrendi . Ayrıca E. chavannes ' e göre bu konuşmada maniach , Türklerin eftalitleri idareleri altına alıp adil bir vergiye tabi tuttıklarını 'da söylemiş yine devamla Türklerin dört hükümete ayrıldığını ve bunların hepsinin İstemi 'ye bağlı olduğunu anlatmıştır (4) .

Maniach bu konuşmalardan sonra bizans'a tedajui ve tecavüzi bir andlaşma teklif etti . Bu andlaşma her iki taraf için de son derece faydalı olacaktı . Bu suretle İranlılarla , Ovarlar susturulacak , Çin ile İstanbul arasındaki ticaret yolu açılacaktı . Fakat milâdi VI . asırda bir birini takib eden devrimler ile , bizanslıların seyahatleri bu büyük projelerin tatbikine mani oldu (1) .

(3) - Menandros s, 295 naklen Ş. Günaltay c,5 s, 35

(4) - E. chavannes s. 235 .

(1) - leon cohun.Asya tarihine methal s,110 naklen Ş.Günaltay, s, 35

Doğu Romalılar Türklerin kuvvetini bilmediklerinden onlarla anlaşarak ovarlarla , İranlıların düşmanlıklarını kazanacaklarını ümit ediyordu. Böyle bir terddüt içinde bulunan imparator Jüstin, İstemi Yabgu'nun elçilerine/^{ne} kat'i kabul nede kat'i red cevabı verdi. Maniach'ı iltifatlara gark ederek iltifat göstermiş , kendi sefaret heyetine de kilikyalı (Zemarque) başkanlığında saltanatın 4. senesinin yani milâdi 568 yılına Ağustos ayında elçi maniach 'ın yanına vererek İstemi 'ye yolladı (2)

Zemarque uzun bir yolculuktan sonra (sogd) ülkesine geldi . Burada demiri işleyen ve satan türklerle karşılaştı . Bu türkler Bizans elçilerine demirlerini sundular . Menandré ' ye göre : " onlar böylese kendilerinde bulunan demir ocaklarını işletmesini bildiklerini göstermek istiyorlardı " demektedir . Menandré ' nin bu görüşü Çinli (la-peï-che) ye yaklaşıyor ; peï - che: " Türkler Juan - Juanlar'ın idaresi altında idiler ve Juan - Juanlar bunları demircilik işinde kullanırlardı " demektedir . Bu kayıtlar türklerin demircilik zanaatını bildiklerini göstermektedir(3). Sonra Zemarque'yi maiyetiyile beraber ateş üzerinden geçirdiler ve bazı şeyler okudular. Bir kap içinde koku neşreden bazı maddeler yaktılar ve elçilik heyetini bir kaç defa bunun etrafında dolastırdılar .

(2) - E.chavannes s, 235 .

(3) - E.chavannes p, 222 . Ligne , 2.

Türkler bu merasimi elçileri kötü ruhlardan koruma düşüncesiyle yapmışlardır . Bu gelenek moğollarda Gengiz Han zamanında aynen aynen taklit edilmiştir. Bundan sonra seyahate devamla İstemi Kağan'ın merkezi olan (ek-
dağ) a gelindi (4) .

EK DAĞ MESELESİ

Bizanslı tarihçi menandre: " Ek dağ'ın , altın dağ manasına geldiğini ve milâdi 576 senesinde vukubulan Valentin 'in elçiliği esnasında tordu kağan 'ın bu dağda oturduğunu " söylemektedir (1).

Klaprath , ek dağ'ı altay kelimesinin bir bozulumu şeklinde kabul ederek bu dağın altay silsilesinde bir dağ olduğunu ve (Koscho Mesadians) kitabelerinde geçen (Altoun - Youch) yani altın dağ'dan başka bir yer olmadığını iddia eder (2) .

E. chavannes'e göre : Ek dağ'ın Altın dağ olduğu ve İstemi Yabgu ile oğlu Tardu kağan'ın merkezinin burada bulunduğu yanlıştır . Mademki Türkçede Togh = dağ, ek 'de ak manasına gelmektedir o halde ek dağın altın dağ

(4) Leon du plan de corpin ed d'aveza, p.621 WW. Xockhill, the Journey of Friar William of Rubruoh p.240 n.2 naklen

E. chavannes s, 235

(1) - E.chavannes s, 235

(2) - Klaproth . tableaux historiques de l'asie P. 117

naklen E.chavannes s, 235

değil , ak dağ yani beyaz dağ olması icab eder .
Batı göktürkleri kısa zamanda kuvvet sahibi olmuşlar
doğuya altay' a doğru genişlemişler di. (3) Ancak buraya
sahip olanlar (irtych) irtiş ile altaylar ara-
sında hakim olan korluklar olabilir (4) . İlk zaman-
larda zaten (syr - Tardoclar) altaylarda oturuyorlardı(5)
Görüldüğü üzere göktürklerin lataylardan başka bir yer-
de oturması lazım gelmektedir .

Çin kaynakları (Tch - ou - lo) kağan 'ın Milâdi
605 senesine doğru sabit bir merkezde bulunmadığını
göstermektedir . Yalnız (Tch - ou - lo) kağan ekseriya
ili nehri havzası yani eski (ou - sun) topraklarında
hüküm sürüyordu .

Aynı kaynaklar göre (Tch - ou - lo) kağanın
idaresinde iki küçük han bulunuyordu . Bunlardan bi-
rinin karargahı Taşkent 'in kuzeyinde diğeri (Koutcha)nın
kuzeyinde (youldouz } yng - so) vadisinde bulunuyordu(1).
Kieou - t'ang chou 'ya göre : " Karachar ' dan kuzey batı-
ya doğru yani yıldız vadisinden yükselerek (koutcha)nın

(3) - E. chavannes c f p, 24 ligne.

(4) - " " " p, 85 n. 4.

(5) - " " " p,95 ligne 9-10

(1) - " " " p 14 ligne , 14 - 19.

kuzeyine doğru gidilirse Batı Göktürklerin güney merkezine yaya yedi günde gidileceğini söylemektedir (2).

Bununla beraber (ta = t'cou) nun küçük oğlu (che = koei) kağan'ın (milâdi 611 'e doğru) merkezi (Koutcha) nın kuzeyinde bulunan (San - mi) dağında idi . Kısa çin kaynaklarının bize verdiği mâlumata göre bu merkez (A - kie) veya A - kie - tien) diye adlandırılan dağın kuzeyinde idi (3) . Buda (pe - ohan) yani beyaz dağdan başkası değildir . Zira (A - kie) türkçe ak kelimesinin Tien 'de dağ kelimesinin çin harfleri ve çin telaffuzuyla yazılmış şeklidir. Bunun karşıtı olan (pe - chan) türkçede (Ak) kelimesinin bozulmuş şeklinden başka bir şey değildir. İşte bu (Ak dağ = Beyaz dağ)ın koutcha 'nın kuzeyinde ve yıldız vadisinin kuzeyinde olması lâzımdır . İşte bizans elçisinin istensi ile konuştuğu yer (A - kie - tien) yani (Ak dağ) dan başka yer olamaz . Bu mevzuda bak (4) .

Zemarque , İstemi Yabgu 'nun yanına geldiği zaman onu otağında ipek kumaşlarda süslü bir at tarafından çekilebilen iki tekerlekli bir taht üzerinde buldu .

(2) - E. chavannes c f. P, 21 ligne 2 -3

(3) - " " c f, P 24 ligne 3- 4

(4) - " " s, 235 - 236 - 237 .

Otağı en güzel renkli nakışlı kumaşlar ile donanmış-
idi (1) .

Zemarque , İstemi 'ye hediyelerini takdim ettikten
sonra , düşmanlarına galip gelmesini temenni etti ve bunu
takiben doğu romalıların türkleri ve onlara tabi olan mil-
letleri dost tanıdıklarını beyan etti (2) .

İstemi Yabgu , elçiye verdiği cevabda aynı temenni-
lerde bulundu . Zemarque bütün gün hanın rengarenk halılarla
süslü olan otağında kalarak bir çok iltifat ve ikrama mazhar
oldu .Han Zemarque' ye içtiği içkiden ikram eyledi. Yalnız
bu içki üzümden yapılmıyor , mayalanmış kısırak sütünden yapılan
(koumis) kımız idi. (3) . Ertesi gün Zemarque daha süs-
lü bir otağda kabul edildi . Bu otağ süslü altın va-
zolar ve üzerinde gayet güzel resimler işlenmiş ipek ha-
lılarla süslü idi . İstemi kağanda bu otağda altın
bir sedir üzerine uzanmıştı . Burada kabul edildikten
sonra diğer bir otağa geçildi . Bu ikinci otağın
direkleri altın işlemeli olup içinde bir çok heykel-
ler (en çok hayvan heykelleri) ve dört tavus ku-
ğu üzerine kurulu yaldızlı bir taht vardı (4) .

-
- (1) - Rubranch ed michel et Wright, p,228 naklen E.chavannes s,
235 .
(2) - De guignes Hunlar tarihi c,I k.2 s, 386 nak;Ş.Günaltay
c.5 s,37 .
(3) - Rubrouck ed michel et Wright,P.228 nak.E.chavannes s,235.
(4) - Menandré Jrag hist graec P.227 a. nak.E.chavannes S,238.
Théo phylacte Simocatta(III.6) " " "

İstemi Yabgu'nun otağında bulunan bu kıymetli eserlerin bir kısmı zamanımızda (muse de l'ermitage) da bulunmaktadır (1) . E. chavannes bu durumun etkisi altında kalarak şöyle demektedir : " Barbar demeye alıştığımız bu türkler hiç te kaba değillerdir . Onların işlediği metaller ve bunlardan meydana getirilen objeler Türklerin sanatının kıymeti hakkında bir ölçü teşkil eder " .

İstemi bu esnada İran üzerine yürümeğe hazırlanmış olduğundan (zamarque) ında maiyetindeki yirmi kişiy-le beraber bu sefer iştirak etmesini istedi . İstemi'nin elçilik heyetini yanında götürmek istemesi askeri kuvvetini bizansa tanıtmak isteği olmalıdır . İstemi (zamarque) ı yanına aldı diğer bizanslıları (Kanklıların yanına göndererek burada (zamarque)ı beklemelerini söyledi ve elçilik heyetinin hepsini ağır hediyelerle taltif etti ve hususi olarak (zamarque)de kırgızlı bir cariye verdi ve perslere karşı teşebbüsünde onuda beraber götürdü. (2)

(1) Bu abideler üzerinde güney Rusya'nın eski eserleri (Antipuites de lar)
Russie méridionale).

Edit française par N. Kondahoj -

Tolstoi et Reinach Paris 1891; Jigures 341 - 360 -
S. Reinach , le represen tation du galap dans l'art ancien et
Modene , 4 article Reval archeologique tome 38.1901,P27-45--
naklen E. chavannes s, 238

(2) Menandros frog hist grec IV.P,228 b naklen E.chavannes s,238

Bunu takiben İran üzerine yürüdü . Seyhun nehrinin kuzeyinde bulunan (Taras) a geldikleri zaman İran elçilerinin de buraya kadar gelmiş bulduklarını gördü(1) .

İranlılar İstemi'nin maksadından haberdar olmuşlar ve bir harbe meydan vermemek üzere, İstemi 'ye elçiler yollamışlardı . Türk Yabgu ' su (Taras) da bizans ve İran elçilerine büyük bir ziyafet verdi . Ziyafet esnasında bilhassa İstanbul elçilerine daha ziyade ikram gösterdi . Maniach meselesinden dolayı İranlılara yüz vermemiş ve bilâkis onları adaletsizlikle suçlamıştır. E. chavannes bu konuşmalar esnasında İran elçilerinin yüksek sesle İstemi ' ye cevap verdiklerini kaydederler .

Nuşirevan ; her ihtimale karşı hazır bulunması üzere ; toplayabileceği kuvvetle () gelmişti. Burada, İstemi tarafından teklif edilen sulh şartlarını kabul ederek İstemi nezdine elçiler gönderdiğinden; İstemi İran üzerine yürümekten vaz geçmiş ve (kasgar) taraflarına çekilmiştir - tir (2).

(1) - Bu şehir arab ve çin tarihçileri tarafından iyice bilinmektedir

Hiuen-Tsang vie, P.59: mémoires, tome 1 P.14)Naklen
Netices et extraites des manuscrits 1838,tome13)E.chavannes
P.224 n. 1)E. s,238

(2) -De guignes ,Unlar Tarihi c,1,k.2 s,389,naklen Ş. Günaltay

Zemarque , türklerle beraber (Alain) lerin reisi (Sarodius) un ziyaretine gitti . (Saradius) bizanslıları güzelce kabul etti . Fakat , türklerin işgal ettiği memleketler pek yakın olduğundan kendisini yakalamaları ihtimalinden çekinerek türkleri silahlı olarak kabulden çekindi , 3 gün müzakere ile geçti nihayet türkler (Sarodius) un arzusuna uydular .

(Sarodius) Zemarque ' a (Suannie) de pusu kurmuş birçok asker olduğundan (mimdimione) ilinden geçmesini ve (Darines) den gitmesini söyledi . Zemarque ' de (mimdimione) ülkesini solda bırakarak (Rhetorium) yoluyla (Poant Euxin) e yani Kara deniz 'e geldi . Orada (phase) den gemiye binerek Trabzon' a geçti . Trabzon'dan kara yoluyla İstanbul'a geldi (1) .

(Tağma Tarhan) ve maiyeti imparator tarafından iyi karşılandı . II. Justin Türkistan ' dan gelen ve oraya gönderilen elçilik heyetleri sayesinde İranlıları korkutan türklerle daima sulh halinde yaşadılar .

Türklerle, bizanslılar arasındaki diplomatik münasebetler bu kadarla kalmadı . Elçi Zemarque ' den sonra türkler tarafından (Anenkastes) isminde diğer bir

(1) -De Guignes .Hunlar tarihi, c,1.k2 s, 389-390 naklen Ş. Günaltay c,5 s,39- 40
E. chavannes s, 238.

İstemi kazgar da iken Zemarque ' de İstanbul 'a dön -
me müsadese vermiş, (Zemarque) da kanklı veya kipçak
elinde kendisini bekleyen arkadaşlarının yanına gitmiştir.

Kanklıların reisi bu sırada bağlı bulunduğu
İstemi Yabgu'dan izin alarak Zemarque ile beraber bir
Türk elçilik heyetinde bizans ' a gitmesini temin et-
mişti . Zemarque'ın yanına verilen elçilik heyetinin
başkanlığında Tarhan rütbesinde (tağma) isminde biri -
ni tayin ederek vazifelendirmişti . Zemarque ile
(Tağma Tarhan) elçilik heyetinin İstanbul 'a gelirken
takip ettikleri yolu , tarihçi de guignes şu şekilde
anlatır . - ki bu anlattıkları bizans tarihçilerine is-
tinadendir .

"Heyetler. kanklı veya kipçak elinden hareket
edip bir çok yol yürüdüktan sonra büyük bir ve geniş
bir bataklığa yani (Hazar Denizi) sahillerine ulaştı-
lar . Orada 3 gün istirahat ettiler . Zemarque maiye-
tinde bulunan (Georges) isminde birini 10 türkle
beraber kestirme yolla İstanbul ' a gönderdi . Geriye ka-
lanlar Hazar'ı dolaştılar , (yayık) nehrini , pek çok ba-
taklıkları aşdılar ; İtil (Volga) nehrini aşip (gours)
lar yurduna girdiler . Garbi tukyalar ' a bağlı olan
(uygurlar) Zemarque 'a takip ettiği yollardaki orman-
larda dört bin acemin pusu kurduğunu haber verdiler.
Zemarque (gours) lardan bir çok erzak , bir çok tu-
lum su alarak çöl yolunu takibe karar verdi . Ba-
taklıkları geçerek (Alain) ler memleketine girdi .

elçi bizans'a gönderildi . Buna mukabil bizanslılar tarafından türkler nezdinde (utychios) isimli bir elçi gönderildi . Yine bizanslılar m. 576 yılında elçi (Valantin) in başkanlığında bir heyeti Türkista' a yolladılar . Elçi Valantin ' i (Herodien) ve (paul de cilicie) takip ettiler (1).

Türkler bu diplomatik temaslar esnasında bizanslıları İran aleyhine tahrik ediyorlardı . İlk sıralarda bu bir netice vermediyse de bir müddet sonra bu politika başarıya ulaştı . M. 571 - 590 yılları arasındaki Bizans - İran harblerine zemin hazırladı (2) .

Bizanslılar , İran'ı müttefikleri olan himyerilere hucum ve (Alain) leri para karşılığı kazanarak türkler tarafından bizans'a gönderilen elçileri yolda öldürmek istemelerinden dolayı suçluyordu (3).

Hüsrev Nuşirevan ise imparator (Jüstin)i , İran'da çıkan ermeni ihtilâlini teşvik etmekle suçlayıp , ondan senede 100.000 altın vergi istiyordu (4).

İki tarafın bu siyasi mücadeleleridir ki bu büyük harbe sebep olmuştur.

(1) Menandros frag. hist grace IV. P.245 a.naklen E.chavannes s, 237.

(2) " " " " IV.P.236 b.be 237 a. naklen E.chavannes s, 237.

(3) Théophylacte simocatta, III.9.nak.Jean d'Epiphanie jrag hist graec IV. P.274 a, naklen E. chavannes s, 239.

(4) Jean d'Epiphanie jrag hist grace, IV.P.274 a. naklen E . chavannes s, 239.

İSTEMİ YABGU'NUN ÖLÜMÜ

İstemi Yabgu , bu işlerle uğraşırken bütün türklerin büyük hakani (mou - han) m. 562 tarihinde , doğuda karargahı olan (Tou - kin) de ölmüştür. Vasiyeti üzerine küçük (to - po) han kendisinin yerine geçti . Milli bütünlüğün sarsılmasına meydan vermek istemeyen (İstemi Yabgu) bu yeni hana da bağlılığını bildirdi . Yalnız (mou - han) hanın ölümünden sonra (İstemi Yabgu) da fazla yaşamadı (m. 576) senesinde öldü . Oğlu (Tardu han) Ak Dağ'da babasının yerine geçerek 10 kabilenin idaresini ele aldı (1) .

İstemi Yabgu'nun öldüğü sene (m. 576) Bizans İmparatoru II. Tiberius Cesar tarafından (Valantin) isimli bir zatin başkanlığında Türkisten'a bir elçilik heyeti gönderildi . İstemi Yabgu zamanında imparator Jüstin ile tesis edilen münasebetler üzerine , bir çok Türk , bilhassa maveraünnehir (tu - lu) ları bol para kazanmak maksadıyla muhtelif elçilik heyetleriyle Bizans'a gidiyorlardı . İşte bunlardan 101 Türk elçi Valantin'le memleketlerine dönmüşlerdi .

(1) - E. chavannes s, 240 .

Türkler bu zamanda idari yönden 8 tane şefliğe bölünmüşü . İşte Bizans elçilik heyeti bu 8 şefliğe bölünmüş Batı Göktürk toprağında ilk defa (Tourxanth) isimli prence ait olan kısma ayak bastılar (2) .

Bu esnada türkler İstemi Yabgu'nun cenaze merasimi tertibatıyla uğraşıyorlardı (3).

Valantin , (Tourxanth) a imparatoru II. Tiberius cesar tarafından büyük Han'a gönderildiğini evvelce (İstemi) Yabgu) ile Jüstin arasında tesis eden dostane münasebetin devamı arzusunda olduğunu ve ilk fırsatta İran'la harb edilmesini teklif etti . Halbuki (Tourxanth) İstemi zamanında verdikleri sözü tutmayan Bizanslıları sevmiyor ayrıca Bizanslıları , Türklerin hakimiyetleri altında bulunan (Ouarchonites) lere yani Avrupa avarlarıyla ittifak yapmakla suçluyordu .

Bizans tarihçilerinin verdiği malumata göre , yukarda da söylediğimiz gibi , Bizans elçilik heyeti Batı Göktürk topraklarına girdikleri zaman Türkler İstemi Yabgu'nun yasını tutuyorlardı . Tourxanth , İstemi Yabgu'nun yasına Romalıların da iştirak etmesini teklif etti. Elçilik heyeti de bu istek neticesi olarak yas merasiminde hazır bulundular . Yine aynı kaynakların bildirdiğine

(2) - Marguart Historische Glassen, P.188 naklen E;chavannes s,240

(3) - Menandros frag Hist-⁴raec IV. p,245 b, " " " "

göre elçilik heyeti yasa iştirak için yörkeler gibi sakallarını tıraş etmeye mecbur tutulmuşlardı . Aynı kaynaklar merasimi takiben İstemi 'nin sağlığında bindiği atlardan kurbanlar kesildiğini haber verirler .

Bundan sonra elçilik heyeti Tardu 'nun karar-gahı olan Ekdal ' e gittiler (1) . Bu bilgiyi verdikten sonra İstemi Yabgu'nun (m. 576) senesinde öldüğünü şüphe götürmez bir gerçek olarak kabul etmek gerekiyor . Yalnız öldüğü yer hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır .

(1) E. chavannes s, 41 .

Ş. Günaltay c,5 s, 47 .

S O N U Ç

İstemi Yabgu , Göktürk İmparatorluğunun en mümtaz şahsiyetlerinden biri olup , Göktürk devletini kuran ve geliştiren Bumin , (T'ou - men) , İstemi (che - tie - mi) ve (mou - han) han üçlüsünden biridir . Devlet kurulunca batı kaadadı kendine verilmiş olan İstemi burayı idare etmiş ve topraklarını genişletmiştir.

İstemi Yabgu , Eftalitleri ortadan kaldırdıktan sonra İran Siyasetinin önemini anlamış ve İran'ın ezeli düşman olan Bişans İmparatorluğu ile münasebete geçmiştir Nuşirevan gibi Sasaniyen İmparatorluğu'nun en büyük hükümdarına karşı türklerin nüfuz ve kudretini devam ettirmeye muvaffak olması , ayrıca bütün Yabgu'luğu boyunca , Türk bütünlüğünün parçalanmaması gayesiyle doğu hanlarına bağlı kalması , kendisine Türk tarihinde yüksek bir mevki kazandırmıştır .

BATI GÖKTÜRKLER 'İN SOY KÜTÜĞÜ

- I - İstemi (che-tie-mi) (1)
- II - İstemi'nin oğlu, asıl ismi Tien, kiue'dir Ta-te-ou ve pou-kia'da derler .
- III - To - te - ou Han'ın oğulları:(2)
- a) mo -ho -ton heou K'iu -li-se -pi kağan (1)
- b) Tou - leou yahut Yang - son Tegin (2)
- IV - Tou - Leou'nun oğulları :
- a) Ni - li Han
- b) P'o --che Tegin
- c) che Koei Kağan
- d) T'ong che - Han (Yabgu) Kağan
- e) mo - ho şad han (3)
- V - Ni -li Kağan'ın oğulları :
- a) Taman Yahut Tch'ou-lo kaion yahut Mo-sa-na Han'da denir
- b) Kiue - ta - tou Şad yahut kiğen kağan yahut kano-pa kiue tong - che Han'ın oğulları :
- a) Ta - tou şad (4)
- b) Tie-li Tesin yahut i-pi-li-se - che - heu kağan
Mo - ho Şad'ın oğulları
- a) Ni - chou yahut T'o-en-a- Leon -hi-li-pi-tou-en kağan.
- b) T'ong -ngo şad yahut cha-po-lo-tie-li-che Kağan .
- c) Kia - na Şad (5)
- d) pou-li şad yahut i-pi- tou-lu kağan
- e) Yu - kou şad yahut i-pi-tou-lu kağan

VI - Tie - li-che kagan'in oğlu
i - ki- li- che -i-pi - kağan yahut mo-ho-tou -i-p kağan

Kia - na Şad'in oğlu :

A-pi-ho-tou-che-hou yahut i-pi-cha - po-lo - cha - hon

i-pou-li şad che-koei - tegin - kie-yue-' nin oğlu :

A - kie - pi ta- tou şad yahut Tchen - Tchou - che - han

Not: Bu sülâleye ait olan

a) A-che - na mi - che

b) A- che -na - pou- Tchen, İstemi'nin V. kolundandırlar.

VII - i-pi Kağan'in oğlu

a) i -p'i - che - Koei Kağan

Ho - leu 'nun oğlu

a) Tie - yun yahut mo - ho - tou - che - hon.

A -che - na-mi - che' nin oğlu

a) Yuen - K'ing

A - che - na - pou - Tchen'in oğlu

a) Hou - che - lo yahut pou - li şad.

VII Yuen - K'ing 'in oğlu

a) A - che - na Hien

Hou - che - Lo' nun oğlu

a) A- che - na - Hoai - tao

VII Hoai - tao ' nun oğlu

A - che - na - hien